

GÖRME VE ORTOPEDİK ENGELLİ VE ENGELLİ OLMAYAN ERGENLERİN BENLİK SAYGILARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Sema KANER*

Rosenberg'e (1965) göre benlik saygısı bireyin kendine yönelik geliştirdiği olumlu ya da olumsuz tutumdur. Benlik saygısını evrensel bir güdü olarak değerlendiren Kaplan (1975) insanların olumlu benlik tutumlarıyla ilgili yaşantılarını artırma, buna karşılık olumsuz benlik tutumlarıyla ilgili yaşantılarını azaltma eğiliminde olduklarını ifade etmektedir. Coopersmith (1967) ise kişiliğin önemli bir boyutu olarak gördüğü benlik saygısını, bireyin kendini yetenekli, önemli, başarılı ve değerli algılama derecesi olarak tanımlamaktadır.

Benlik saygısı bireyin yaşadığı kişisel doyum ya da engellenme derecesine göre değişir. Benlik saygısı yüksek olanlar kendilerinden hoşnut ve doyumludurlar (Burns, 1982), kendilerini değerli görürler, sınırlılıklarının farkındadırlar, bu nedenle de büyüme ve gelişme yönünde çaba harcarlar (Kaplan, 1965; Rosenberg, 1965). Benlik saygısının düşük olması ise benliğin değerini düşürücü yaşantılara sahip olmanın sonucudur (Kaplan, 1975) ve kendinden hoşnut olmama, benliği reddetme ya da değerini düşürme, olumsuz ve zayıf olan yönlerini daha çok ön plana çıkartma ile kendini gösterir (Rosenberg, 1965)

Normalden sapan özellikleri ya da davranışları nedeniyle etiketlenmiş bireylerin benlik saygılarının düşük olacağını savunan Cooley, Mead ve Sullivan'a (Burns, 1982) göre benlikle ilgili değerlendirmeler kişilerarası etkileşimlerin sonucudur ve birey için önemli olan kişiler tarafından yapılan değerlendirmelere göre şekillenir. Buna göre sapsmış (deviant) olarak etiketlenen birey, kendine yönelik olumsuz değerlendirmelerin farkında olduğu için düşük benlik saygısına sahiptir (Chassin ve Stager, 1984). Araştırma bulguları benlik algısının ve benlik değerlendirmelerinin, bireyin başkalarının onu nasıl algılayıp değerlendirdiklerine ilişkin inancıyla ilgili olduğunu ileri süren görüşü desteklemektedir (Kuritella, 1988 Crocker ve Major, 1989). Hatta bulgular sınırlı bile olsa, etkilenen grupların, başkalarının kendileriyle ilgili önyargılarının, olumsuz değerlendirmelerinin farkında olduklarını da göstermektedir (Dun, McCartan ve Fuqua, 1988; Akt., Gurney, 1988). Festinger'e göre ise benlik değerlendirmeleri başkalarıyla yapılan sosyal kıyaslamalardan (social comparison) etkilenir (Burns, 1982). İster sapan davranışları ister sosyal olarak etiketlenme nedeniyle olsun, etiketlenen bireylerin başarı düzeylerinin ve sosyal konum-

* Yrd. Doç. Dr. Sema Kaner A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Bölümü (Bu araştırmanın verileri, 1993 - 94 öğretim yılı EPH Bölümü'nden bir grup öğrencinin yardımı ile toplanmıştır.

larının daha düşük düzeyde olacağı ve bunun sonucunda da benlik saygılarının düşeceği beklentisi (Chassin ve Stager, 1984, Stager, Chassin ve Young, 1983) Ancak Festinger'e göre bireyler, sosyal kıyaslamalar için genellikle benzer yetenek ve tutumlara sahip olan bireyleri ölçüt olarak alırlar (Burns, 1982, Coleman, 1983) Araştırmalar benzerleriyle birlikte özel eğitim okulları ya da özel sınıflarda eğitilen özel gereksinimli çocukların, kaynaştırılmış ortamda bulunan benzerlerine göre daha yüksek benlik saygısına sahip olduklarını göstermektedir (Bachman ve O'Malley, 1986, Akt , Burns, 1982, Akt , Crocker ve Majors, 1989, Akt , Gurney, 1988) Gecas ve Schwalbe'ye göre yukarıda ifade edilen görüşler etiketlenen bireyleri başkalarının değerlendirmelerinin pasif kurbanları olarak görmektedir. Onlara göre ise benlik saygısı pasif bir şekilde kazanılmaz. Başkalarıyla yararlı etkileşimler yoluyla çevresini kontrol edebileceğini öğrenen birey, yeterli ve başarılı bir benlik görüşü, bunun sonucunda da yüksek bir benlik saygısı geliştirir. Çevreyle başarılı etkileşim fırsatlarının engellenmesi ise benlik saygısını düşürür (Chassin ve Stager, 1984, Crocker ve Major, 1989)

Merton'un "kendini doğrulayan kehanet" (self-fulfilling prophecies) ya da Schur'un "rol tarafından yutulma" (role engulfment) kavramlarını içeren bir diğer görüşe göre ise etiketlenen bireylerin, başkalarının kendilerinden beklentilerine uygun şekilde davranmaya başlamalarının sonucunda, kendilerini olumsuz stereotiplemeye uygun şekilde görmeye başladıkları ve yeniden düzenledikleri benlik kavramına uygun benlik değerlendirmelerine başvurdukları ile surulmaktadır (Crocker ve Major, 1989, Vetter ve Silverman, 1986)

Rosenberg toplum tarafından etiketlenmenin kaçınılmaz şekilde düşük benlik saygısına neden olmayacağını ifade eder (Rosenberg, 1965) Ona göre etiketlenmiş bireylerin benlik değerlendirmelerinde rol oynayıp benlik saygılarının düşmesine neden olan dört etmen vardır 1) Rosenberg'in kişisel uygunluk (personal relevance) olarak isimlendirdiği durumda, eğer etiketlenmiş birey ait olduğu grubun aykırı rolünün ya da kimliğinin kişisel olarak kendi benliğiyle ilgili olduğuna inanırsa benlik saygısı düşer, böyle bir inancı olmazsa benlik saygısı korunur Chassin, Young, Presson ve Light (1981) ruh hastalığı olan, suç işlemiş ve hırsız gençleri inceledikleri çalışmalarında bazı ergenlerin ait oldukları grubun rol ya da kimliklerini kişisel olarak kendi kimliklerine uygun gördüklerini, diğerlerinin ise bunu reddettiklerini bulmuşlardır Jensen'in 1972'de Bliss'in ise 1977'de yaptıkları araştırmalarda da (Akt , Arbuthnot, Gordon ve Jurkovic, 1987) suçlu kimliği, kendi benliklerinin parçası olarak görmeyenlerin benlik algılarının korunduğu belirtilmiştir 2) Farkında olma (awareness) ilkesine göre değeri sosyal olarak düşürülmüş grubun üyeleri, egemen kültürün kendi gruplarına karşı olumsuz görüşleri olduğunu farkederlerse benlik saygıları düşer, farkında olmayanların benlik saygıları ise korunur 3) Uyuşma (agreement) ilkesi ise etiketlenmiş bireylerin kendi gruplarına yönelik olumsuz değerlendirmeleri kabul ettikleri takdirde benlik saygılarının düştüğünü, egemen toplumun ölçütlerini reddedip kendi gruplarının rol ya da kimlikleriyle ilgili olumlu değerlendirmeleri benimsemeleri durumunda ise benlik saygılarının korunduğunu ifade eder 4) Önemlilik (significance) durumunda ise başkalarının görüşlerine büyük ölçüde önem veren etiketlenmiş bi-

reylerin düşük benlik saygısına sahip olmaları başkalarının görüşlerini bu denli önemsemeyenlerin benlik saygılarının ise daha az zedeleneyeceği ileri sürülmektedir (Chassin ve Stager, 1984) Stager ve arkadaşları (1983) zihinsel engellilerde uygunluk ve uyuma ilkelerine, Chassin ve Stager ise (1984) suçlu ergenlerde bu ilkelerin tümüne destek veren bulgular elde etmişlerdir

Bu tür kuramsal yordamalara rağmen, etiketlenmiş bireylerin benlik saygılarıyla ilgili araştırma sonuçları arasında tutarlılık yoktur. Bulguların bir kısmı bu bireylerin benlik saygılarının etiketlenmemiş bireylere göre yüksek (Akt, Crocker ve Majors, 1989, Akt, Gurney, 1988, Akt, Eckart, 1988, Kaplan 1975) bir kısmı düşük (Hayden, Davenport ve Campbell, 1979, McAndrew, 1979, Zeitzer ve ark, 1980, Mayer ve Einsenberg 1982, Saracoğlu, Minden ve Vilchesky, 1989), bir kısmı da benzer olduğunu göstermektedir (Kellerman ve Ark, 1980, Forlett, 1981, Ostring ve Nieminen, 1982, Harwey ve Greeneway, 1984, McAnarney, 1985, Kurutilla, 1988, Brown, 1991)

Ülkemizde etiketlenmiş bireylerin benlik saygılarını inceleyen sınırlı sayıda araştırma suç işlemiş gençlerle (Satılmış, Seber ve Tekin, 1989), manik hastalarla (Uygur, Yaman ve Ongef, 1990), epileptik ergenlerle (Dilbaz ve ark, 1989) yapılmıştır. Özel eğitime gereksinimi olan ergenlerle yapılmış tek çalışma ise Kueçukaksoy'a (1993) aittir

Engelli bireylere götürülecek hizmetlerin etkili olabilmesinin koşullarından biri de onların özelliklerini tanımaktır. Bu araştırma, engelli bireylerin çeşitli özelliklerini belirlemeyi amaçlayan bir dizi çalışmanın ilkidir ve amacı engelli ol-

mayan ergenler ile ayrı okullarda okuyan gorme ve ortopedik engelli ergenlerin benlik saygıları arasında fark olup olmadığını belirlemektir

YÖNTEM

Bu araştırma gorme engelli, ortopedik engelli ve engelli olmayan 14-18 yaş grubundaki ergenlerin benlik saygılarını karşılaştırmalı olarak inceleyen betimsel bir çalışmadır

Araştırma Grupları

Araştırmanın evrenini Ankara ılındeki Mithat Enç Gorme Engelliler Okulu, Atakule Sanat Ortaokulu ve Meslek Lisesi ve Mamak Ortaokulu ve Lisesi'nde bulunan ergenler oluşturmaktadır. İlk iki okulda 14-18 yaşlar arasında bulunan tüm engelliler araştırmaya alınmış, aynı yaş grubunda bulunan engelli olmayan ergenler ise tesadüfi atama yoluyla seçilmişlerdir

TABLO I
DENEKLERİN CİNSİYETLERİNE
VE GRUP TIPLERİNE GÖRE
DAĞILIMLARI

Grup Tipi	Kız	Erkek	Top.
Gorme Engelliler	11	33	44
Ortopedik Engelliler	24	45	69
Engelli Olmayanlar	20	35	55
Toplam	55	103	168

Tablo I'de de görüldüğü gibi deneklerin 44'u gorme engelli, 69'u ortopedik engelli, 55'i ise engelli olmayan ergenlerden oluşmaktadır. Kızların yaş ortalamaları ilk grupta 15.18, ikinci grupta 15.86,

son grupta 15.45 dir. Erkeklerin yaş ortalamaları ise sırasıyla 16.09, 15.66 ve 15.69 dur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Bogenç'in (Bogenç ve Kuzgun, 1994) geliştirdiği Kendine Saygı Ölçeği (KSÖ) kullanılmıştır. 28 maddeden oluşan likert tipi ölçekte benlik saygısı bileşik bir özellik olarak değerlendirilmiştir. Maddelerin oluşturulmasında şu alt alanlar dikkate alınmıştır: a) bireyin gereksinimlerine duyarlı olup bunları doyuracak biçimde davranması, b) gereksinimlerini karşılarken kendisinin ya da başkalarının onurunu zedeleyecek durumlardan kaçınılması, c) kendini tanıması, yeteneklerinin sınırlarını bilmesi ve kendini geliştirme çabasında olması, d) olumsuz yönlerinin farkında olması ve bu özelliklerine rağmen kendini değerli bulması. Envanterden yüksek puan almak yüksek benlik saygısını ifade etmektedir.

Yapılan madde analizi sonucunda 28 maddenin 14'ü .001; 11'i .01, 3'ü ise .05 düzeyinde ayırtedici bulunmuştur (Bogenç ve Kuzgun, 1994). Ölçeğin iç tutarlılığına Cronbach alfa değerleri hesaplanarak bakılmış ve elde edilen katsayı .83 olarak bulunmuştur. Ölçeğin kriter

geçerliğine Kuzgun (1983) tarafından bireyin ilgi ve yeteneklerini algılama biçimlerini belirlemek amacıyla geliştirdiği Akademik Benlik Kavramı Envanteri (ABKE) ile bakılmış ve ABKE'nde kendini düşük olarak değerlendirenlerin KSÖ'nden aldıkları puanların ortalamalarının, kendini yüksek olarak değerlendirenlerden daha düşük olduğu, varyansın ise daha büyük olduğu saptanmıştır. Elde edilen farkın t değeri 4.33 olup, .001 düzeyinde anlamlıdır (Bogenç ve Kuzgun, 1994).

Verileri Çözümleme

Yöntemleri

Verilerin çözümlenmesinde t testi ve varyans analizi kullanılmış, varyans analizinde anlamlı çıkan F değerlerinin kaynağı Scheffe testi ile analiz edilmiştir. Verilerin test edilmesinde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde deneklerin Kendine Saygı Ölçeği'nden (KSÖ) aldıkları puanlar ile ilgili sonuçlar verilmiştir.

Cinsiyetlerine göre görme engelli, bedensel engelli ve engelli olmayan deneklerin KSÖ'nden aldıkları puanların ortalaması ve standart sapmaları Tablo II'de verilmiştir.

TABLO II
DENEKLERİN CİNSİYETLERİNE VE GRUP TİPLERİNE GÖRE
KSÖ'NDEN ALDIKLARI

PUANLARIN ORTALAMA VE STANDART SAPMALARI

Cinsiyetine göre Grup Tipleri		\bar{x}	SS
Görme Engelli Kızlar	n=11	111.54	8.34
Görme Engelli Erkekler	n=33	112.09	15.67
Ortopedik Engelli Kızlar	n=24	103.58	12.91
Ortopedik Engelli Erkekler	n=45	103.78	13.33
Engelli Olmayan Kızlar	n=20	104.20	14.76
Engelli Olmayan Erkekler	n=35	105.34	10.86

TABLO III
DENEKLERİN KSO'NDEN ALDIKLARI PUANLARIN VARYANS
ANALİZİ SONUÇLARI

Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F
Toplam	30461 95	167	-	-
Gruplararası	1992 79	5	398 56	2 32*
Gruplarıçi	28469 15	162	171 50	

$p < 05$

Uç grupta bulunan kız ve erkek deneklerin (6 alt grubun) KSO'nden aldıkları puanlara yapılan varyans analizi sonucunda Tablo III'deki bulgular elde edilmiştir.

Tablo III'de de görüldüğü gibi altı alt gruptaki deneklerin puan ortalamaları arasında fark çıkmıştır ($F = 2 32$, $Sd = 5$ ve 162 , $p < 05$) Tablo II'de verilen ortalamalar dikkate alınarak, bu farklılıkların kaynağına Scheffe testi ile bakılmıştır. Bu analize göre görme engelli erkek deneklerin puan ortalamalarının hem ortopedik engelli erkek ve kızların, hem de engelli olmayan kızların puan ortalamalarından 01 düzeyinde ($q=6 99$), engelli olmayan erkeklerin puan ortalamalarından ise 05 düzeyinde ($q=6 37$) anlamlı derecede büyük olduğu saptanmıştır. Görme engelli kızların puan ortalamaları da hem ortopedik engelli kız ve erkeklerin, hem de engelli olmayan kızların puan ortalamalarından 01 düzeyinde büyüktür. Diğer alt gruplar arasında ise anlamlı farklar saptanmamıştır ($q=6 37$ $p > 05$).

YORUM

Bu çalışmada görme engelli kız ve erkeklerin benlik saygılarının ortopedik engelli ve engelli olmayanlara göre yüksek olduğu, ortopedik engelliler ile en-

gelli olmayanlar arasında ise fark olmadığı saptanmıştır.

Ozel eğitime gereksinimi olan engelli bireyler arasında düşük benlik saygısı olduğunu gösteren bulgular azdır. Bu durum sürekli hastalığı, öğrenme güçlüğü, duygusal ve davranışsal sorunları olanlarda (Kellerman ve ark , 1980, Eckart, 1988, Saracoğlu ve ark , 1989), ortopedik engellilerde (Mayer ve Eisenberg, 1982, Ostling ve Nieminen, 1982) ve işitme engellilerde (Moores ve Meadow-Orlans, 1990) saptanmıştır. Bazı araştırmalar ise bizim bulgularımızla tutarlı olarak benlik saygısının zihinsel ve konuşma engellilerde (Akt , Crocker ve Major, 1989, Akt , Kuçukaksoy, 1993), öğrenme güçlüğü olanlarda (Akt , Eckart, 1988, Akt , Kaplan, 1975) yüksek olduğunu ve yine bulgularımızla tutarlı olarak zihinsel engellilerde (Stager ve ark , 1983), sürekli hastalığı olanlarda (Kellerman ve ark , 1980, Eckart, 1988), fiziksel engellilerde (Ostling ve Nieminen, 1982, Brown, 1991, Harvey ve Greenway, 1984, Ravaud de Ville, 1986), yarık damaklı, tavşan dudaklı olanlarda ve fiziksel çekiciliği olmayanlarda (Akt , Crocker ve Major, 1989) farklı olmadığını göstermektedir. Sınırlı sayıdaki araştırmalar arasında görme ve ortopedik engelli bireylerin ben-

lık saygılarını karşılaştırmalı olarak inceleyen Kuçukaksoy ise (1993) bu iki grupla engelli olmayan ergenler arasında fark olmadığını saptamıştır

Görüldüğü gibi bulgular, etiketlenmiş engelli bireylerin benlik saygılarının düşük olduğu iddiasını destekleyici tutarlı kanıtlar vermemektedir. Ancak etiketlenmiş grup üyelerine yönelik olumsuz tutumların, onları hiç zedelemeyeceğini söyleyemeyiz. Etiketlemenin ve olumsuz tutumların bireyler üzerinde olumsuz psikolojik, sosyal, ekonomik sonuçları olacaktır. Karşılaştıkları olumsuz muameleye rağmen etiketlenmiş engelli bireylerin benlik saygılarının nasıl korunduğu önemlidir (Crocker ve Major, 1989). Bu durum etiketlenmenin koşullarına, benlik saygısı ölçümlerinin çeşitliliğine, örneklemelerin büyüklüğüne, engelin tür ve derecesine ve ergenlikten yetişkinliğe kadar uzanan geniş bir yaş aralığına bağlı olabilir.

Sosyal kıyaslama yaklaşımına ve Crocker ve Major'un (1989) ileri sürdükleri yakınlık (proximity) ve benzerlik (similarity) etkilerine göre, etiketlenmiş bireyler kendilerini aynı kaderi paylaşan benzerleriyle kıyaslamaktadırlar. Engelli bireylerin kendilerini değerlendirmede, gruplar içindeki bireyleri ölçüt almaları, onları grup dışı kıyaslamaların benlik saygısını tehdit edici sonuçlarından koruyacaktır. Aynı okul, aynı özel sınıf gibi eğitsel ortamlarda aynı fiziksel mekanı paylaşan engelliler kolayca birlikte olabildikleri bireylerle kendilerini kıyaslıyor olabilirler (yakınlık etkisi). Singer'in 1981'de yaptığı araştırmada, bireylerin kendilerini fiziksel olarak yakınlığında olan arkadaşlarıyla kıyasladıkları düşüncesi doğrulanmıştır (Crocker ve Major, 1989).

Crocker ve Major'a (1989) göre benlik saygısını korumanın bir yolu da

etiketlenen bireylerin kendilerini benzer özelliklere sahip kişilerle kıyaslamalarıdır (benzerlik etkisi). Battle'nın 1979'da öğrenme güçlüğü olanlarla (Akt, Burns, 1982), Higgins'in 1966'da (Akt, Gurney, 1988) zihinsel engellilerle, Wright'ın 1960'da, Eckart'ın 1986'da fiziksel engellilerle (Akt, Eckart, 1988), Straus'un 1968'de görme engellilerle ve Coleman ile Fults'un 1982'de üstün zekalılarla (Akt, Crocker ve Major, 1989) yaptıkları araştırmalar ayrı okullarda ve sınıflarda eğitim alan özel gereksinimli bireylerin kendilerini benzerleriyle kıyaslayarak benlik saygılarını korudukları saptanmıştır.

Akademik başarının benlik saygısını etkileyen önemli bir etmen olması nedeniyle aynı okul ya da sınıfa yerleştirmek, engelli bireylerin kendilerini yalnızca akademik olarak yeterli hissetmelerini sağlamaz (Gurney, 1988), aynı zamanda küçük gruplar içerisinde öğrencilerle özel olarak yetişmiş eğitici personel arasında kurulan yakın ilişkiler nedeniyle onların duygusal ve sosyal gereksinimleri de karşılanır (Burns, 1982). Ancak aynı kurumlarda eğitilen engelli bireyler kendi potansiyellerinin engelli olmayanlardan da farklı olabileceğinin farkında olmayabilirler. Bu nedenle de benlik saygılarına yönelik bir tehdit hissetmeyebilirler. Bu açıklamalar bizim bulgularımız için de geçerli olabilir.

Araştırmamızda görme engelli bireylerin benlik saygılarının diğerlerine göre yüksek çıkmasının bir nedeni de, KSO'nun onlara araştırmacı tarafından sozel olarak verilmesine bağlı olarak, kendilerini beğendirme ya da farklı olmadıklarını gösterme çabalarının bir sonucu olabilir. Bulgularımızın Kuçuk-aksoy'un bulgularından farklı çıkmasının nedeni ise farklı ölçeklerin kullanılmış olmasına bağlı olabilir.

Crocker ve Major'a göre (1989) benlik saygısını korumanın bir diğer yolu da, engelli bireylerin yeterli olmadıkları durumların değerini düşürmeleri, yeterli oldukları durumların değerini ise yükseltmeleridir (benliği koruyucu etkisi-self-protective effect) Orneğin, Wright 1960'da yaptığı araştırmada, fiziksel engellilerin benlik saygılarını korumak için fiziksel çekiciliğin değerini azalttıklarını bulmuştur (Akt. Crocker ve Major, 1989, Akt. Kaplan, 1965) Wright'ın yanısıra Stager ve arkadaşları (1983) da zihinsel engellilerde, verilen etiketi kendi benliklerinin bir parçası olarak görmeyenlerin benlik saygılarını koruduklarını bulmuşlardır Boylece toplumun kendi gruplarına yönelik olumsuz değerlendirmelerini reddedip, kendilerini daha az olumlu olarak algılamakta ve benlik saygılarını korumaktadırlar Bu da Rosenberg'in (1965) "düşük benlik saygısı, etiketlenmenin kaçınılmaz sonucu değildir" düşüncesini doğrulamaktadır

KAYNAKÇA

- Arbuthnot, J., Gordon D A., Jurkovic, G R (1987) Personality H C Quay (Ed) **Handbook of juvenile delinquency** (139 - 183) New York A Wiley-Interscience Publication
- Bachman, J G., O Malley, P M (1986) Self-concept, self-esteem, and educational experiences The frog pond revisited (Again) **Journal of Personality and Social Psychology**, 50 (1), 35-46
- Bogenç A., Kuzgun Y (1994) Kendine saygısı düşük ve yüksek olan bireylerin akademik benlik kavramı puanlarının karşılaştırılması I. **Eğitim Bilimleri Kongresi**, 1994 Çukurova Üniversitesi, Adana
- Brown, D (1991) Relationship between self-esteem and social support in phy-

sically disabled and able-bodied adolescents. **Dissertation Abstracts International**, 52 (4), 1258 A

Burns, R B (1982) **Self-concept development and education**. New York Holt, Rinehart and Winston

Chassin, L., Stager, S F (1984) Determinants of self-esteem among incarcerated delinquents **Social Psychology Quarterly**, 47 (4), 382-390

Chassin, L., Young, R D., Presson, C C., Light, R (1981) Self-concept of institutionalized adolescents A framework for conceptualizing labeling effects **Journal of Abnormal Psychology**, 90 (2), 143-151

Coleman J M (1983) Self-concept and the mildly handicapped The role of social comparison **The Journal of Special Education**, 17 (1), 37-45

Coopersmith S (1967) **The antecedents of self-esteem**. San Francisco W H Freeman and Company

Crocker, J., Major, B (1989) Social stigma and self-esteem The self-protective properties of stigma **Psychological Review**, 96 (4), 608-630

Dilbaz, N., Erdoğru, O., Seber, G., Etkmen, H., Kutlu C., Tekin D., Özdemir, G (1989) Epileptik adolesanlarda benlik saygısı ve iritabilite XXV. **Ulusal Psikiyatri ve Norolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları**. 15-21 Ekim 1989, Meisın, 315-319

Dunn, N L., McCartan, K W., Fuqua, R W (1988) Young children with orthopedic handicaps Self-knowledge about their disability **Exceptional Children**, 55 (3), 249-252

Eckart M L (1988) **Correlates of self-esteem in adolescents with spina bifida**. Yayınlanmamış doktora tezi University of Cincinnati ED 315923

Forlet, K E (1991) The Relationships between self-esteem and gender age of onset and visibility of disability in physically disabled adults, **Dissertation Abstracts International** 52 (5), 1688 A

Gurney, P W (1988) **Self esteem in children with special educational needs.** NewYork Routledge

Harvey, D.H P, Grenway, A P (1984) The self-concept of physically handicapped children and their non-handicapped siblings An empirical investigation **Journal of Child Psychology and Psychiatry**, 25 (2), 273-284

Hayden, P W, Davenport, S L H, Campbell, M M (1979) Adolescents with myelodysplasia Impact of physical disability on emotional maturation **Pediatrics**, 64 (1), 53-59

Kaplan, H B (1975) **Self-attitudes and deviant behavior.** California Goodyear Publishing Company

Kellerman, J, Zeltzer, L, Ellenberg, L, Dash, J, Rigler, D (1980) Psychological effects of illness in adolescence I Anxiety, self-esteem, and perception of control **The Journal of Pediatrics**, 97 (1), 126-131

Kurtila, J P (1988) Self-esteem as described by handicapped children, their parents, and their teachers **Dissertation Abstracts International**, 49 (6), 1427-1428 A

Kuzgun, Y (1983) Benlik ve ideal benlik kavramlarının "tercih edilen meslek kavramı ile ilişkisi" A. Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi, 16 (1), 1-9

Kuçukaksoy, M (1993) 14-18 yaşları arasındaki suçluların, ortopedik özürlülerin, görme özürlülerin, alt sosyo-ekonomik düzeye mensup ergenlerin benlik saygısı düzeylerinin karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi Ankara A U Adli Tıp Enstitüsü

Mayer, J. D., Eisenberg, M G (1982) Self-concept and spinal-cord injured An investigation using The Tennessee Self Concept Scale **Journal of Consulting and Clinical Psychology**, 50 (4), 604-605

McAnarney, E R (1985) A challenge for handicapped and chronically ill adolescents **Journal of Adolescent Health Care**, 6, 90-101

McAndrew, I (1979) Adolescent and young people with spina bifida **Developmental Medicine and Child Neurology**, 21, 619-629

Moore, D F, Meadow-Orlans, K P (1990) **Educational and developmental aspects of deafness.** Washington, D C Gallaudet University, Press

Ostring, H, Nieminen, S (1982) Concept of self and the attitude of school age CP children towards their handicap **International Journal of Rehabilitation Research**, 5 (2), 235-237

Ravaud, J F, Wille, I (1986) From social representation to the identity of physically handicapped people **International Journal of Rehabilitation Research**, 9 (4), 343-354

Rosenberg, M (1965) **Society and adolescent self-image.** New Jersey Princeton University Press

Saraçoğlu, B, Bınden, H, Wilchesky, M (1989) The adjustment of students with learning disabilities to university and its relationship to self esteem and self efficacy **Journal of Learning Disabilities**, 22 (9), 590-592

Satılmış G, Seber G, Tekin, P (1989) Suçlu ergenlerde benlik saygısı araştırması XXV. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları, 15-21 Ekim 1989, Mersin 123-127

Stager, S F, Chassin, L, Young R D (1983) Determinants of labeled adolescents **Social Psychology Quarterly**, 46 (1), 3,10

Uygur, N, Yaman, M, Oğuz, K, (1990) Manı ve benlik saygısı XXVI. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları. 425-432

Vetter, H J, Silverman, I J (1986) **Criminology and crime.** Cambridge Harper and Row

Zeltzer, L, Kellerman, J, Ellenberg, L, Rigler, D (1980) Psychological effects of illness in adolescence II Impact of illness in adolescence-crucial issues and coping styles **The Journal of Pediatrics**, 97, (1), 132-138